

จากการคุกคามสู่การสร้างมิตรภาพ: ยุทธศาสตร์การพัฒนาชาติกับการเสด็จประพาสยุโรป สมัยรัชกาลที่ 5

บุญญรัตน์ วอนอัน^{1*}, ชัยวัฒน์ ชื่นอรั่ม¹, จิรดา ศรีคำ¹ และ พินธกร นามดี²

¹นักศึกษาสาขาวิชาสังคมศึกษา คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏนครปฐม

²ผู้ช่วยศาสตราจารย์ประจำสาขาวิชาสังคมศึกษา คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏนครปฐม

*silamas438114@gmail.com

บทคัดย่อ

บทความวิชาการนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาบริบทของการขยายอำนาจของจักรวรรดินิยมตะวันตกในคริสต์ศตวรรษที่ 19 ซึ่งส่งผลกระทบต่อประเทศต่าง ๆ ในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ รวมถึงสยาม ตลอดจนวิเคราะห์ยุทธศาสตร์การเสด็จประพาสยุโรปของ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในฐานะเครื่องมือทางการทูต และการเมืองที่สำคัญในการสร้างความสัมพันธ์กับชาติมหาอำนาจตะวันตก การศึกษานี้ใช้วิธีการวิเคราะห์เอกสารทางประวัติศาสตร์ และงานวิชาการที่เกี่ยวข้องเพื่ออธิบายถึงวัตถุประสงค์ และความสำคัญของการเสด็จประพาสยุโรปทั้ง 2 ครั้ง ผลการศึกษาพบว่า การเสด็จประพาสยุโรปไม่ได้เป็นเพียงการเยือนในลักษณะพระราชไมตรีเท่านั้น หากแต่เป็นยุทธศาสตร์สำคัญในการเสริมสร้างความสัมพันธ์ทางการทูตกับชาติตะวันตก ลดแรงกดดันจากกระแสจักรวรรดินิยม และสร้างภาพลักษณ์ของสยามให้ได้รับการยอมรับในฐานะรัฐที่มีความเจริญ และมีอารยธรรมในสายตานานาชาติ อีกทั้งยังเปิดโอกาสให้สยามได้ศึกษาแนวคิดด้านการเมืองการปกครอง การบริหารราชการแผ่นดิน และความก้าวหน้าทางวิทยาการของโลกตะวันตก ซึ่งต่อมาถูกนำมาประยุกต์ใช้ในการปฏิรูปประเทศในหลายด้าน ทั้งด้านการบริหารราชการแผ่นดิน ระบบราชการสมัยใหม่ เศรษฐกิจ และการพัฒนาสาธารณูปโภค อันมีส่วนสำคัญต่อการวางรากฐานของรัฐสมัยใหม่ในสยาม ดังนั้น การเสด็จประพาสยุโรปในสมัยรัชกาลที่ 5 จึงนับเป็นยุทธศาสตร์สำคัญที่ช่วยให้สยามสามารถปรับตัวต่อกระแสการเปลี่ยนแปลงของโลกและดำรงรักษาเอกราชของชาติไว้ได้

คำสำคัญ: จักรวรรดินิยม การปฏิรูปสยาม รัชกาลที่ 5

From Threat to Alliance: National Development Strategic Goals and the Royal Tours of Europe under King Rama V

Bunyarat Wonaon^{1*}, Chaiwat Chuenaram¹, Jirada Srikham¹ and Pinthakorn Namdee²

¹Student in Social Study Department, Faculty of Humanities and Social Sciences,
Nakhon Pathom Rajabhat University

²Assistant Professor in Social Study Department, Faculty of Humanities and Social Sciences,
Nakhon Pathom Rajabhat University

*silamas438114@gmail.com

Abstract

This article aims to examine the context of Western imperial expansion in the nineteenth century, which significantly affected countries in Southeast Asia, including Siam. It also analyzes the strategic royal visits to Europe undertaken by King Chulalongkorn as an important diplomatic and political instrument for establishing relations with Western powers. This study employs documentary research by analyzing historical documents and relevant academic works in order to explain the objectives and significance of the two royal visits to Europe. The findings reveal that the royal visits to Europe were not merely ceremonial visits of goodwill; rather, they represented a crucial strategy to strengthen diplomatic relations with Western nations, reduce pressures from imperialism, and reshape the international image of Siam as a civilized and progressive state in the eyes of the global community. Furthermore, these visits provided Siam with opportunities to learn about Western concepts of governance, public administration, and scientific and technological advancements. Such ideas were later adapted and implemented in various national reforms, including administrative reorganization, the development of a modern bureaucratic system, economic restructuring, and the improvement of public infrastructure. These reforms played a significant role in laying the foundation for the development of a modern state in Siam. Therefore, the royal visits to Europe during the reign of King Chulalongkorn can be regarded as a key strategy that enabled Siam to adapt to global transformations and successfully preserve its national independence.

Keywords: imperialism, Siamese reforms, King Rama V

1. บทนำ

ในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 19 โลกกำลังเผชิญกับกระแสการขยายอำนาจของลัทธิจักรวรรดินิยมตะวันตก ซึ่งชาติมหาอำนาจในยุโรปต่างแข่งขันกันแสวงหาอาณานิคมและขยายอิทธิพลทางการเมือง เศรษฐกิจ และการทหารไปยังภูมิภาคต่าง ๆ ของโลก โดยเฉพาะในทวีปเอเชียและแอฟริกา กระแสดังกล่าวส่งผลให้หลายประเทศในภูมิภาคเอเชีย

ตะวันออกเฉียงใต้ตกอยู่ภายใต้การปกครองของชาติตะวันตก เช่น พม่า เวียดนาม และอินโดนีเซีย ขณะที่สยามซึ่งตั้งอยู่ท่ามกลางแรงกดดันของมหาอำนาจจำเป็นต้องปรับตัวต่อสถานการณ์ระหว่างประเทศที่เปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็วเพื่อรักษาเอกราชและอธิปไตยของชาติเอาไว้ ภายใต้บริบทดังกล่าว บทบาทของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีความสำคัญอย่างยิ่งต่อการดำเนินนโยบายการต่างประเทศและการพัฒนาประเทศให้สอดคล้องกับกระแสความเปลี่ยนแปลงของโลก พระองค์ทรงตระหนักถึงความจำเป็นในการปฏิรูปประเทศให้มีความทันสมัย ทั้งด้านการบริหารราชการแผ่นดิน การเมืองการปกครอง เศรษฐกิจ และสังคม ควบคู่ไปกับการสร้างความสัมพันธ์อันดีกับชาติตะวันตก หนึ่งในยุทธศาสตร์สำคัญที่สะท้อนถึงพระวิสัยทัศน์ดังกล่าว คือการเสด็จประพาสยุโรป ซึ่งนอกจากจะเป็นการเจริญพระราชไมตรีกับผู้นำประเทศต่าง ๆ แล้ว ยังเป็นการแสดงให้เห็นถึงสถานะของสยามในฐานะรัฐเอกราชที่มีอารยธรรมและพร้อมพัฒนาประเทศให้ทัดเทียมนานาอารยประเทศ [1]

การเสด็จประพาสยุโรปของพระองค์เกิดขึ้น 2 ครั้ง ได้แก่ การเสด็จประพาสยุโรปใน พ.ศ. 2440 และใน พ.ศ. 2450 ซึ่งการเสด็จประพาสยุโรปครั้งแรกใน พ.ศ. 2440 มีเป้าหมายสำคัญด้านการทูตและความมั่นคง พระองค์ทรงมุ่งมั่นสร้างสัมพันธไมตรีกับชาติมหาอำนาจ เพื่อให้สยามได้รับการยอมรับในฐานะรัฐเอกราชที่มีอารยธรรม นอกจากนี้ ยังทรงใช้โอกาสดังกล่าวในศึกษาระบบบริหารและความก้าวหน้าของยุโรปเพื่อนำมาปฏิรูปประเทศ และการเสด็จประพาสยุโรปครั้งที่ 2 เมื่อ พ.ศ. 2450 มีจุดมุ่งหมายทั้งด้านพระพลานามัยตามคำกราบบังคมทูลของคณะแพทย์ และด้านการศึกษาความก้าวหน้าของอารยประเทศ พระองค์ทรงใช้โอกาสนี้สังเกต สอบถาม และเปรียบเทียบรูปแบบการเมืองการปกครอง การศึกษา ศิลปวัฒนธรรม และเทคโนโลยีในนครหลวงต่าง ๆ ของยุโรป จากนั้นทรงบันทึกสิ่งที่ได้ทอดพระเนตรเห็นเป็นจดหมายรายวันพระราชทานต่อเนื่อง 43 ฉบับ ก่อนจะทรงโปรดให้รวมพิมพ์เป็นพระราชนิพนธ์เชิงสารคดีที่สะท้อนวิถีคิดเชิงเปรียบเทียบ และวิสัยทัศน์เชิงประจักษ์อย่างชัดเจน [2] ซึ่งนับเป็นเหตุการณ์สำคัญในประวัติศาสตร์ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศของสยาม การเสด็จประพาสยุโรปนั้นนอกจากจะมีบทบาทในการสร้างความสัมพันธ์ทางการทูตกับชาติมหาอำนาจแล้ว ยังเปิดโอกาสให้สยามได้เรียนรู้แนวคิด และความก้าวหน้าของโลกตะวันตก อันนำไปสู่การปฏิรูปประเทศในหลายด้าน และวางรากฐานสำคัญต่อการพัฒนาสู่ความเป็นรัฐสมัยใหม่

ดังนั้น บทความเรื่องนี้จึงพยายามศึกษาบริบทของการขยายอำนาจของจักรวรรดินิยมตะวันตก ภาพลักษณ์ของสยามในสายตาชาติตะวันตก ตลอดจนวิเคราะห์วัตถุประสงค์ และยุทธศาสตร์ของการเสด็จประพาสยุโรปของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รวมถึงบทความนี้ใช้แนวคิดรัฐสมัยใหม่ (Modern State) และแนวคิดจักรวรรดินิยม (Imperialism) เป็นกรอบในการวิเคราะห์ โดยมองว่าการเสด็จประพาสยุโรปของรัชกาลที่ 5 เป็นยุทธศาสตร์ของรัฐในการสร้างความชอบธรรม ความศิวิไลซ์ และความสามารถในการปกครองตนเอง เพื่อรักษาเอกราชภายใต้ระเบียบโลกแบบจักรวรรดินิยม

1.1 งานศึกษาที่เกี่ยวข้อง

Thongchai Winichakul [1] อธิบายว่าการปฏิรูปสมัยรัชกาลที่ 5 เป็นกระบวนการสร้างรัฐชาติสมัยใหม่เพื่อตอบสนองต่อแรงกดดันจากจักรวรรดินิยม ขณะที่ Charnvit Kasetsiri [7] มองว่าการเสด็จประพาสยุโรปเป็นยุทธศาสตร์ทางการทูตเพื่อสร้างภาพลักษณ์เชิงสยามในสายตาชาติตะวันตก ในอีกมุมหนึ่ง นักวิชาการบางส่วนมองว่าการปฏิรูปดังกล่าวแม้ช่วยรักษาเอกราช แต่ก็สร้างรัฐรวมศูนย์และความเหลื่อมล้ำเชิงอำนาจระหว่างส่วนกลางกับท้องถิ่น

2. การขยายอำนาจของจักรวรรดินิยมตะวันตก

การขยายอำนาจของจักรวรรดินิยมตะวันตกเป็นปรากฏการณ์สำคัญของประวัติศาสตร์โลก โดยเฉพาะในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 19 ซึ่งเป็นยุคที่ชาติมหาอำนาจยุโรปต่างเร่งแสวงหาดินแดนใหม่เพื่อเสริมสร้างความมั่งคั่ง และอำนาจทางการเมือง การปฏิวัติอุตสาหกรรมในยุโรปทำให้ประเทศอย่าง อังกฤษ และฝรั่งเศส ต้องการทั้งวัตถุดิบราคาถูกและตลาดสำหรับระบายสินค้า อาณานิคมจึงกลายเป็นคำตอบสำคัญในการขับเคลื่อนระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมที่กำลัง

เติบโตอย่างรวดเร็ว นอกจากปัจจัยทางเศรษฐกิจแล้ว การแข่งขันด้านศักดิ์ศรีและอำนาจระหว่างประเทศก็มีบทบาทอย่างมาก การมีอาณานิคมจำนวนมากถูกมองว่าเป็นสัญลักษณ์ของความยิ่งใหญ่ ชาติตะวันตกจึงพยายามแผ่ขยายอิทธิพลของตนไปยังภูมิภาคต่าง ๆ ทั่วโลก ไม่ว่าจะเป็นแอฟริกา เอเชีย หรืออเมริกาใต้ ขณะเดียวกัน ยังมีแนวคิดที่เชื่อว่าชาวตะวันตกมีความเจริญกว่าชนชาติอื่น และมีหน้าที่นำความศิวิไลซ์ไปเผยแพร่ ความเชื่อนี้ถูกใช้เป็นเหตุผลรองรับการเข้าครอบครองดินแดนของผู้อื่น แม้ในความเป็นจริงจะเต็มไปด้วยผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจและการเมือง [3]

วิธีการขยายอิทธิพลของมหาอำนาจตะวันตกมีหลายรูปแบบ ตั้งแต่การใช้อำนาจทหารเข้ายึดครองโดยตรง การทำสนธิสัญญาที่ไม่เป็นธรรม การควบคุมการค้า ไปจนถึงการส่งมิชชันนารีและวัฒนธรรมเข้าไปสร้างอิทธิพล ตัวอย่างเช่น อังกฤษ ขยายอำนาจในอินเดียและพม่า ขณะที่ ฝรั่งเศส เข้าครอบครองดินแดนอินโดจีน ส่วน สเปน และ โปรตุเกส มีบทบาทสำคัญในอเมริกาใต้และบางส่วนของเอเชีย การขยายอำนาจเหล่านี้ทำให้แผนที่โลกเปลี่ยนแปลงไปอย่างมากในเวลาไม่นานแต่อย่างไรก็ตาม จักรวรรดินิยมไม่ได้ส่งผลด้านเดียว แม้ประเทศเจ้าอาณานิคมจะได้รับทรัพยากรและความมั่งคั่งเพิ่มขึ้น แต่อีกด้านหนึ่ง ประเทศอาณานิคมจำนวนมากต้องสูญเสียเอกราช ถูกเอาเปรียบทางเศรษฐกิจ และเผชิญกับการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมอย่างรุนแรง บางพื้นที่ได้รับโครงสร้างพื้นฐานและระบบการศึกษาแบบตะวันตก แต่ก็ต้องแลกมาด้วยการถูกควบคุมและจำกัดสิทธิในการกำหนดอนาคตของตนเอง [3]

จากที่กล่าวมาข้างต้น จึงสรุปได้ว่า การขยายอำนาจของจักรวรรดินิยมตะวันตกเป็นทั้งผลลัพธ์ของการพัฒนาเศรษฐกิจแบบอุตสาหกรรม และการแข่งขันทางการเมืองระหว่างมหาอำนาจ แม้จะสร้างความเปลี่ยนแปลงครั้งใหญ่ให้กับโลกสมัยใหม่ แต่ก็ทิ้งมรดกของความเหลื่อมล้ำและความขัดแย้งไว้ในหลายภูมิภาค ซึ่งยังคงส่งผลกระทบต่อความสัมพันธ์ระหว่างประเทศมาจนถึงปัจจุบัน

3. ภาพลักษณ์ของสยามในมุมมองของมหาอำนาจตะวันตก

ในช่วงปลายศตวรรษที่ 19 สยามอยู่ในยุคที่ต้องเผชิญกับแรงกดดันจากชาติมหาอำนาจตะวันตกที่กำลังขยายอิทธิพลไปทั่วโลก โดยเฉพาะอังกฤษ และฝรั่งเศส ที่เข้ามามีบทบาทในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ภาพลักษณ์ของสยามในสายตาชาติมหาอำนาจตะวันตกในช่วงนี้ยังไม่ชัดเจน และเต็มไปด้วยกรอบความคิดแบบจักรวรรดินิยม ซึ่งมองประเทศที่อยู่ในทวีปเอเชียรวมถึงแอฟริกาว่า “ยังไม่เจริญเท่าประเทศตะวันตก” และต้องได้รับการพัฒนา [4] สำหรับชาติตะวันตก สยามถูกมองว่าเป็นประเทศที่ยังมีระบบสังคม และการปกครองที่ต่างออกไปจากโลกยุโรป การแต่งกาย ประเพณี ศาสนา และระบบศักดินา ในสยามเป็นสิ่งที่ชาวยุโรปเห็นว่าล้าสมัย ในเอกสารของนักเดินทาง และนักการทูตยุคนั้นมีการบรรยายถึงสยามในฐานะ “ดินแดนที่น่าสนใจแต่ยังต้องพัฒนา” มากกว่าเห็นถึงศักยภาพของประเทศ [5] หนึ่งในประเด็นที่ทำให้ชาติตะวันตกมองสยามแตกต่างไปจากประเทศยุโรป คือ สิทธิสภาพนอกอาณาเขต ที่ทำให้ชาวต่างชาติที่อยู่ในสยามไม่ต้องรับผิดชอบตามกฎหมายไทย ซึ่งในสายตาชาวยุโรปสะท้อนว่าระบบกฎหมาย และความยุติธรรมของสยามยังไม่เทียบเท่ามาตรฐานสากลในเวลานั้น [6]

เพราะเหตุนี้ รัชกาลที่ 5 ตระหนักดีว่าการรักษาเอกราชของสยามไม่ได้ขึ้นอยู่กับเพียงการป้องกันทางทหาร แต่ยังต้องสร้างความเชื่อมั่นให้ชาติตะวันตกเห็นว่าสยามเป็นประเทศที่มีระบบปกครอง รูปแบบการบริหาร และความพร้อมที่จะเป็นสมาชิกของชุมชนระหว่างประเทศได้ ดังนั้น การเสด็จประพาสยุโรปของพระองค์จึงเป็นยุทธศาสตร์สำคัญในการเปลี่ยนภาพลักษณ์ของสยาม [7] เมื่อพระองค์ได้พบปะกับผู้นำในยุโรป และเข้าชมระบบการบริหารของแต่ละประเทศ ก็เป็นการแสดงออกทางสัญลักษณ์ว่า การเสด็จประพาสยุโรปมีส่วนสำคัญในการเปลี่ยนภาพลักษณ์ของสยามในสายตาชาติตะวันตก จากรัฐตะวันออกที่ถูกมองว่าล้าหลังไปสู่รัฐเอกราชที่กำลังพัฒนาและมีศักยภาพในการปกครองตนเอง

อาจกล่าวได้ว่า ภาพลักษณ์ของสยามในสายตาชาติมหาอำนาจตะวันตกไม่ได้ตายตัวแต่ขยับขึ้นลงหรือเปลี่ยนแปลงไปตามบริบทของความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ และนโยบายที่สยามนำเสนอในช่วง เวลานั้น ดังนั้น การเสด็จ

ประพาสยุโรปของรัชกาลที่ 5 ทั้ง 2 ครั้ง จึงไม่ใช่เพียงการเยือนเพื่อการสร้างความสัมพันธ์หรือมิตรภาพเท่านั้น แต่เป็นการเปลี่ยนมุมมองของชาติตะวันตกที่มีต่อสยามอย่างชัดเจนด้วย

4. วัตถุประสงค์ในการประพาสยุโรปทั้ง 2 ครั้ง ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

4.1 การเสด็จประพาสยุโรปใน พ.ศ. 2440

การเสด็จพระราชดำเนินประพาสทวีปยุโรปครั้งแรกของรัชกาลที่ 5 ใน พ.ศ. 2440 ไม่ใช่เพียงพระราชกรณียกิจเพื่อการสร้างสัมพันธ์ไมตรีตามธรรมเนียมปฏิบัติทางการทูตโดยทั่วไป แต่เป็นยุทธศาสตร์เชิงรุกที่มีความสำคัญอย่างยิ่งต่อการรักษาเอกราชของสยามภายใต้บริบทจักรวรรดินิยม เพื่อตอบโต้และยับยั้งจักรวรรดินิยมตะวันตกที่กำลังคุกคามอธิปไตยของสยามอย่างรุนแรงภายหลังวิกฤตการณ์ ร.ศ. 112 ซึ่งส่งผลให้ประเทศไทยตกอยู่ในสถานะสุ่มเสี่ยงต่อการสูญเสียเอกราช

4.1.1 ยุทธศาสตร์พหุภาคี และการทลายกำแพงแห่งอคติผ่านภาพลักษณ์รัฐอารยะ

ในการต่างประเทศ รัชกาลที่ 5 ทรงดำเนินนโยบายหลักทางการทูต โดยการมุ่งเน้นไปที่การสร้างดุลอำนาจระหว่างมหาอำนาจในยุโรป สิ่งสำคัญของยุทธศาสตร์นี้ คือ การเสด็จไปเยือนจักรวรรดิรัสเซีย ซึ่งในตอนนั้นรัสเซียมีความสัมพันธ์ที่แน่นแฟ้นกับฝรั่งเศสในฐานะพันธมิตรทางยุทธศาสตร์ การที่พระเจ้าซาร์นิโคลัสที่ 2 ต้อนรับรัชกาลที่ 5 และคณะอย่างยิ่งใหญ่ อีกทั้ง ยังปรากฏภาพที่ทั้ง 2 พระองค์ประทับนั่งคู่กันในรถม้าพระที่นั่งท่ามกลางสายตาชาวโลก เป็นการส่งสัญญาณทางการเมืองไปยังรัฐบาล ณ กรุงปารีสว่าสยามไม่ใช่ประเทศที่โดดเดี่ยวแต่มีมหาอำนาจระดับโลกหนุนหลัง ส่งผลให้ฝรั่งเศสต้องลดท่าทีรุนแรงต่อสยามลง และเปลี่ยนมาใช้การเจรจาแทนการใช้กำลังทหาร [8] นอกจากนี้ การแสดงตนของสยามในฐานะเป็นรัฐผู้เจริญถือเป็นสิ่งสำคัญที่ทรงใช้ทำลายมุมมองหรือทัศนคติอันเป็นลบของชาติมหาอำนาจในยุโรป ซึ่งมักใช้เป็นข้ออ้างเพื่อเข้ายึดครองดินแดนอันเป็นอาณานิคม ยกตัวอย่างเช่น รัชกาลที่ 5 ทรงฉลองพระองค์ในชุดในแบบสากลนิยมตลอดเวลาในพิธีทางขณะเสด็จประพาสยุโรป ทรงพระปรีชาสามารถในการใช้ภาษาอังกฤษ และฝรั่งเศสอย่างคล่องแคล่ว และทรงร่วมโต๊ะเสวยอาหารแบบยุโรป รวมถึงมีพระราชปฏิสันถารกับผู้นำยุโรปในระดับที่เท่าเทียมกัน จนหนังสือพิมพ์ในยุโรปต่างลงข่าวในทำนองว่าพระองค์ทรงเป็นกษัตริย์จากตะวันออกที่มีวิสัยทัศน์ก้าวหน้าทัดเทียมชาติตะวันตก การยอมรับจากสาธารณชนยุโรปในครั้งนี้เปรียบเสมือนเกราะคุ้มกันทางวัฒนธรรมที่ทำให้การล่าอาณานิคมของมหาอำนาจตะวันตกที่มีต่อสยามเป็นไปได้ยากลำบากมากขึ้น [8]

4.1.2 การเจรจาลดทอนอำนาจสิทธิสภาพนอกอาณาเขต และการปฏิรูปกฎหมาย

ยุทธศาสตร์ที่สำคัญยิ่งอีกประการ คือ การใช้โอกาสในการเข้าพบผู้นำประเทศต่าง ๆ เช่น อังกฤษ เยอรมนี และอิตาลี เพื่อชี้แจงความตั้งใจจริงของสยามในการปฏิรูประบบกฎหมาย และตุลาการ รัชกาลที่ 5 ทรงตระหนักว่า การเสียสิทธิสภาพนอกอาณาเขต หรือการที่คนต่างชาติในสยามไม่ต้องขึ้นศาลสยามนั้น เป็นข้อจำกัดที่ทำลายเอกราชทางการศาล และศักดิ์ศรีของประเทศเป็นอย่างมาก การเสด็จประพาสยุโรปครั้งนี้จึงเป็นการปูทางไปสู่การขอยกเลิกสนธิสัญญาที่ไม่เป็นธรรม โดยนำรูปแบบกฎหมายของฝรั่งเศส และเยอรมนีมาเป็นแบบอย่างในการพัฒนา ทรงมีการจ้างนักกฎหมายระดับโลกมาเป็นที่ปรึกษาในการร่างประมวลกฎหมายลักษณะอาญาที่ทันสมัย เพื่อพิสูจน์ให้มหาอำนาจเห็นว่าสยามมีมาตรฐานความยุติธรรมที่เท่าเทียมกับสากล การเจรจาในระดับประมุขของรัฐต่อประมุขของรัฐ ช่วยสร้างความเชื่อมั่นให้กับรัฐบาลของมหาอำนาจตะวันตกหลายประเทศ [8] จนนำไปสู่การยกเลิกสิทธิพิเศษเหนือดินแดนในเวลาต่อมา ถือเป็นก้าวสำคัญของการคืนอธิปไตยทางการศาลที่สมบูรณ์ให้กับสยาม

4.1.3 การสร้างรัฐชาติสมัยใหม่ และการรวมศูนย์อำนาจปกครอง

ในด้านการเมืองการปกครอง การเสด็จประพาสยุโรปเหมือนทัศนศึกษาเชิงลึก เพื่อนำองค์ความรู้ที่ได้มาปฏิรูปโครงสร้างประเทศ รัชกาลที่ 5 ทรงนำรูปแบบการทำงานของคณะรัฐมนตรี และสภาที่ปรึกษาในประเศยุโรปมาประยุกต์ใช้ในการจัดระเบียบบริหารราชการแผ่นดินใหม่ เช่น การปกครองส่วนกลางทรงยกเลิกสมุหนายก สมุหกลาโหม

หรือจุดสุดมภ์ แล้วตั้งเป็นกระทรวงตามแบบตะวันตก เพื่อให้การบริหารราชการแผ่นดินมีความชัดเจน และมีประสิทธิภาพ ส่วนการปกครองส่วนภูมิภาคทรงยกเลิกระบบ หัวเมืองแบบดั้งเดิมโดยการจัดตั้งระบบมณฑลเทศาภิบาล ขึ้น โดยส่งข้าราชการที่ผ่านการฝึกฝนจากส่วนกลางไปดูแลรับผิดชอบหัวเมืองต่าง ๆ [8] ทำให้สยามมีความเป็นรัฐเอกราช ที่มีอำนาจการสั่งการอย่างเป็นระบบ และมั่นคง โดยทรงมีพระราชประสงค์ให้มหาอำนาจตะวันตกเห็นว่าสยามไม่ใช่รัฐที่ไร้ระเบียบ แต่เป็นรัฐที่มีระบบการจัดการที่เข้มแข็งและยั่งยืน

4.1.4 การสร้างทรัพยากรมนุษย์ และการวางรากฐานโครงสร้างพื้นฐานเพื่ออนาคต

ผลกระทบเชิงบวกที่ต่อเนื่องมาจากการเสด็จประพาสยุโรป คือ การเร่งวางรากฐานระบบสาธารณูปโภค ที่จำเป็นต่อการพัฒนาประเทศ แรงบันดาลใจจากสถานีรถไฟ และระบบไปรษณีย์โทรเลขในยุโรปถูกนำมาขยายเป็นโครงการรถไฟทั่วประเทศ ซึ่งไม่ได้มีเพียงประโยชน์ทางเศรษฐกิจเท่านั้น แต่ยังเป็นเครื่องมือสำคัญในการควบคุมอำนาจทางการปกครอง และการเคลื่อนกำลังพลเพื่อป้องกันประเทศด้วย การเดินทางด้วยระบบรางรวมถึงสื่อสารที่รวดเร็ว ทำให้ส่วนกลางสามารถดูแลหัวเมืองที่ตั้งอยู่ชิดติดปลายแดนอาณานิคมของตะวันตกในภูมิภาคต่าง ๆ ซึ่งอยู่ไกลออกไปจากกรุงเทพฯ เป็นการปิดกั้นโอกาสที่มหาอำนาจตะวันตกจะอาศัยความล่าช้าในการเคลื่อนกำลังพล และการสื่อสารเพื่อเข้าแทรกแซงกิจการในพื้นที่ได้ [8] ส่วนยุทธศาสตร์การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ ทรงเริ่มการส่งพระราชโอรส และนักเรียนทุนเล่าเรียนหลวงไปศึกษาวิชาเฉพาะทางในประเทศมหาอำนาจเพื่อให้กลับมาเป็นกำลังสำคัญในการวางรากฐานระบบราชการสมัยใหม่ การสร้างข้าราชการผู้เชี่ยวชาญเหล่านี้เปรียบเสมือนการสร้างภูมิคุ้มกันให้ระบบการบริหารราชการแผ่นดิน ทำให้สยามสามารถขับเคลื่อนนโยบายปฏิรูปประเทศได้อย่างต่อเนื่อง

4.2 การเสด็จประพาสยุโรปใน พ.ศ. 2450

การเสด็จพระราชดำเนินเยือนทวีปยุโรปครั้งที่ 2 ของรัชกาลที่ 5 ใน พ.ศ. 2450 (ร.ศ. 126) ไม่ได้เป็นเพียงการสร้างสัมพันธไมตรีทางการทูตหรือการรักษาร่างกายเพียงอย่างเดียว แต่เป็นการไปศึกษาเพื่อวางรากฐานยุทธศาสตร์ชาติ ข้อมูลจากพระราชนิพนธ์ไกลบ้านซึ่งเป็นพระราชหัตถเลขาที่ทรงมีถึงสมเด็จพระเจ้าลูกเธอเจ้าฟ้าฉวีภาณุภค ได้กลายเป็นบันทึกสำคัญที่สะท้อนถึงวิสัยทัศน์อันก้าวไกลในการถอดรหัสความเจริญของต่างประเทศมาปรับใช้ในสยามในด้านต่าง ๆ

4.2.1 การสร้างสถาปัตยกรรม และผังเมืองแบบตะวันตก

รัชกาลที่ 5 ทรงให้ความสำคัญกับการสร้างภาพลักษณ์แห่งความทันสมัยเพื่อแสดงให้นานาชาติเห็นถึงความเจริญทัดเทียมระหว่างสยามกับชาติมหาอำนาจตะวันตก ในลักษณะยุทธศาสตร์การสร้างถาวรวัตถุ โดยจากการที่ทรงทอดพระเนตรการจัดวางผังเมืองของกรุงปารีส ทรงได้นำแนวทางการวางผังเมืองนี้มาเป็นต้นแบบในการพัฒนาพื้นที่ของกรุงเทพฯ เช่น การสร้างถนนราชดำเนิน ให้เป็นถนนสายประวัติศาสตร์ที่มีความกว้างขวาง ปลูกต้นไม้ใหญ่ขนานไปกับทางเดินเท้า และจัดระเบียบอาคารสองข้างทางให้มีความสม่ำเสมอ ซึ่งถือเป็นการปฏิวัติรูปแบบในสยามจากเดิมที่เป็นเพียงเส้นทางสัญจรขนาดแคบ ให้กลายเป็นพื้นที่สาธารณะที่สะท้อนถึงระเบียบวินัย และความสง่างามของบ้านเมือง รัชกาลที่ 5 ทรงเลือกใช้วัสดุที่มีความคงทน และแสดงถึงความสวยงาม โดยทรงจ้างสถาปนิก และช่างชาวอิตาลีมาก่อสร้างพระที่นั่งอนันตสมาคม และวัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม [9] โดยทรงมุ่งหวังว่าสถาปัตยกรรมทั้งหมดนี้จะเป็นหลักฐานเชิงประจักษ์ถึงความมั่นคงของเอกราช และรสนิยมทางวัฒนธรรมของสยามต่อนานาชาติในอนาคต

4.2.2 การศึกษานวัตกรรม และเทคโนโลยีตะวันตกเพื่อการขับเคลื่อนประเทศ

จากกระแสการปฏิรูปอุตสาหกรรมในทวีปยุโรป เป็นเหตุให้รัชกาลที่ 5 ทรงเล็งเห็นว่า เครื่องจักรและนวัตกรรมใหม่ ๆ เป็นสิ่งสำคัญที่จะช่วยลดระยะเวลา และเพิ่มประสิทธิภาพในการขับเคลื่อนประเทศไปข้างหน้า จากพระราชนิพนธ์ไกลบ้านทรงบันทึกถึงเรื่อง วิวัฒนาการยานยนต์ ทรงศึกษาถึงระบบเครื่องยนต์ และประสิทธิภาพของการเดินทางด้วยรถยนต์ ซึ่งในตอนนั้นถือเป็นนวัตกรรมเปลี่ยนโลก นำมาสู่การวางรากฐานของโครงการตัดถนนในกรุงเทพฯ เพื่อรองรับยานพาหนะสมัยใหม่ แทนที่การเดินทางด้วยเรือแบบ [9] ส่วนในด้านสาธารณูปโภคพื้นฐานทรงศึกษาดูงาน

ระบบน้ำประปา การผลิตกระแสไฟฟ้า และระบบโทรเลข เพื่อนำมาแก้ปัญหาความล้าหลังของระบบสาธารณูปโภคในสยาม ทรงตระหนักว่าคุณภาพชีวิตของประชาชนจะดีขึ้นได้ต่อเมื่อน้ำสะอาดสำหรับอุปโภคบริโภค และมีแสงสว่างที่เพียงพอต่อการใช้ชีวิต และการประกอบอาชีพ เป็นการสร้างพื้นฐานที่มั่นคงให้แก่ระบบเศรษฐกิจการค้าของประเทศ [9]

4.2.3 การวางรากฐานด้านสาธารณสุขสมัยใหม่

การเสด็จพระราชดำเนินครั้งนี้มีการศึกษาด้านการแพทย์และสุขภาพใน ช่วงเวลาที่รักษาอาการประชวรในประเทศเยอรมนี ทรงศึกษาดูงานการแพทย์ และโรงพยาบาลชั้นนำ ทรงพบว่าความเข้มแข็งของชาติมหาอำนาจยุโรปส่วนหนึ่งมาจาก สุขภาพพลานามัยของคนทรงให้ ความสนใจในเรื่อง วิทยาการทางการแพทย์สมัยใหม่ และระบบการป้องกันโรคระบาด ซึ่งนำมาสู่ความเข้าใจในเรื่องการจัดการสิ่งแวดล้อมในเมือง เช่น การจัดหาถังขยะรองรับขยะมูลฝอย และการกำจัดสิ่งปฏิกูลตามหลักสุขภาพที่ถูกต้อง ทรงบันทึกถึงเรื่องโภชนาการ และพลานามัยของชาวตะวันตก โดยเห็นว่าการเลือกบริโภคอาหารที่สะอาด และมีสารอาหารครบถ้วน มีผลอย่างยิ่งต่อการพัฒนาทางกาย และสติปัญญาของประชาชน แนวคิดเหล่านี้ถูกนำมาปรับใช้เป็นในการวางระบบโรงพยาบาล และการจัดการสาธารณสุขในสยาม เพื่อให้ประชาชนมีสุขภาพที่ดี [9]

4.2.4 การอนุรักษ์มรดกทางวัฒนธรรม และการจัดการองค์ความรู้สู่ประชาชน

รัชกาลที่ 5 ทรงมองว่าความยิ่งใหญ่ของชาติไม่ได้มาจากความเจริญทางวัตถุเท่านั้น แต่ต้องมีรากเหง้าทางวัฒนธรรม และมีประวัติศาสตร์ที่ต่อเนื่องไม่ขาดสายด้วย จากการที่ทรงเข้าชมพิพิธภัณฑ์ และหอสมุดแห่งชาติหลายแห่งในทวีปยุโรป ทรงประทับใจในระบบการบริหารจัดการความรู้ที่มีการเก็บรวบรวมโบราณวัตถุ และเอกสารสำคัญไว้อย่างเป็นระบบ ดังนั้น หลังจากเสด็จกลับสยามกิจการพิพิธภัณฑ์ และห้องสมุดในสยามจึงถูกยกระดับขึ้นจากการเป็นเพียงคลังเก็บของส่วนพระมหากษัตริย์ให้กลายเป็นแหล่งเรียนรู้สาธารณะสำหรับประชาชน เพื่อสร้างองค์ความรู้เกี่ยวกับมรดกทางวัฒนธรรม และประวัติศาสตร์ของชาติแก่ประชาชนให้มีความมั่นคงถาวรสืบไป ทรงเห็นว่าการที่ประชาชนมีความรู้และมีความเข้าใจในวัฒนธรรมและประวัติศาสตร์ จะเป็นเกราะป้องกันทางปัญญาที่สำคัญในการรักษาความเป็นเอกราชท่ามกลางการล่าอาณานิคมที่พยายามเข้ามาแทรกแซงทั้งทางดินแดนวัฒนธรรม และประวัติศาสตร์ได้ [9]

5. สยามใหม่: ผลระยะยาวจากการเสด็จประพาสตะวันตกในสมัยรัชกาลที่ 5

การเสด็จประพาสยุโรปทั้ง 2 ครั้ง ของรัชกาลที่ 5 นำมาซึ่งการพัฒนาประเทศตามแนวทางรัฐตะวันตก มิได้เป็นเพียงการปรับปรุงบ้านเมืองให้ทันสมัยในเชิงกายภาพเท่านั้น หากแต่เป็นกระบวนการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างรัฐสยามอย่างลึกซึ้ง ทั้งด้านการเมืองการปกครอง กฎหมาย เศรษฐกิจ สาธารณูปโภค การศึกษา และความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ การเสด็จประพาสยุโรปทั้ง 2 ครั้ง จึงควรถูกมองในฐานะส่วนหนึ่งของยุทธศาสตร์การสร้างรัฐสมัยใหม่ ซึ่งนำความรู้ ประสบการณ์ และแบบแผนจากรัฐตะวันตกมาปรับใช้กับสยาม เพื่อให้สยามสามารถดำรงอยู่ในระบบรัฐชาติสมัยใหม่ได้อย่างมีศักดิ์ศรีท่ามกลางแรงกดดันของจักรวรรดินิยมตะวันตก ดังที่ได้กล่าวไปแล้วข้างต้นว่าการเสด็จประพาสยุโรปไม่ใช่เพียงการสร้างมิตรภาพหรือการเจริญสัมพันธไมตรีเท่านั้น แต่เป็นยุทธศาสตร์เพื่อสร้างภาพลักษณ์ของสยามในฐานะรัฐเอกราชที่มีอารยธรรมและมีศักยภาพในการปกครองตนเอง ซึ่งหากจะกล่าวถึงผลระยะยาวที่ตามมาของการพัฒนาประเทศตามจากการเสด็จประพาสตะวันตกในสมัยรัชกาลที่ 5 นั้นมีด้วยกันอยู่หลายประการโดยสามารถยกตัวอย่างได้ ดังนี้

5.1 การเกิดรัฐสมัยใหม่แบบรวมศูนย์อำนาจ

การปฏิรูปการปกครองในรัชกาลที่ 5 ทำให้ระบบการบริหารราชการแผ่นดินของสยามเปลี่ยนจากระบบจารีตเดิมที่อำนาจกระจุกตัวอยู่กับเจ้านาย ขุนนาง และหัวเมือง ไปสู่ระบบกระทรวง ทบวง กรม และระบบราชการสมัยใหม่ที่มีสายบังคับบัญชาชัดเจน การจัดตั้งกระทรวงต่าง ๆ และการจัดระเบียบการปกครองส่วนภูมิภาคผ่านระบบมณฑลเทศาภิบาล ทำให้อำนาจของรัฐส่วนกลางแผ่ขยายเข้าไปควบคุมพื้นที่หัวเมืองได้อย่างเป็นระบบมากขึ้น

ระบบดังกล่าวช่วยให้รัฐสยามมีความเป็นเอกภาพทางการปกครอง สามารถจัดเก็บภาษี ระดมทรัพยากร ควบคุม ประชากร และรักษาความมั่นคงของดินแดนได้มีประสิทธิภาพกว่าเดิม การปฏิรูปดังกล่าวจึงมีส่วนสำคัญต่อการเปลี่ยน สยามจากรัฐจารีตไปสู่รัฐชาติสมัยใหม่ที่มีเขตแดน ประชากร และระบบบริหารภายใต้อำนาจรัฐส่วนกลางอย่างชัดเจน [10] อย่างไรก็ตาม การรวมศูนย์อำนาจดังกล่าวมีผล 2 ด้าน ด้านแรกทำให้สยามเข้มแข็งพอที่จะต่อรองกับมหาอำนาจ ตะวันตก และลดข้ออ้างของจักรวรรดินิยมที่มักกล่าวหาว่ารัฐตะวันออกไม่มีประสิทธิภาพในการปกครองตนเอง แต่อีก ด้านหนึ่งก็ทำให้อำนาจท้องถิ่นเดิมถูกลดบทบาทลงอย่างมาก เมืองประเทศราช หัวเมืองชายแดน และกลุ่มอำนาจ ท้องถิ่นที่เคยมีอิสระในการจัดการตนเองต้องถูกผนวกเข้าสู่โครงสร้างราชการส่วนกลาง กระบวนการนี้จึงมิได้เป็นเพียง “การพัฒนา” แต่ยังเป็น “การจัดระเบียบอำนาจใหม่” ซึ่งทำให้รัฐส่วนกลางมีอำนาจเหนือพื้นที่ และประชาชนมากขึ้น ผลระยะยาวของกระบวนการดังกล่าว คือ การวางรากฐานของรัฐบาลการรวมศูนย์ในสังคมไทย ซึ่งยังคงมีอิทธิพลต่อ ระบบการบริหารราชการแผ่นดินของไทยในเวลาต่อมา

5.2 ระบบกฎหมายและกระบวนการยุติธรรมใหม่

การพัฒนาตามแบบตะวันตกส่งผลให้เกิดการปฏิรูประบบกฎหมายและกระบวนการยุติธรรมอย่าง กว้างขวาง สยามเผชิญปัญหาสำคัญจากสิทธิสภาพนอกอาณาเขต ซึ่งทำให้คนต่างชาติในสยามไม่ต้องขึ้นศาลไทย ปัญหา นี้สะท้อนให้เห็นว่าสยามยังไม่ได้รับการยอมรับจากมหาอำนาจตะวันตกว่าเป็นรัฐที่มีระบบกฎหมายทัดเทียม มาตรฐานสากล การปฏิรูปกฎหมายจึงมิได้มีความหมายเฉพาะในด้านการบริหารภายในประเทศเท่านั้น แต่ยังเป็น ยุทธศาสตร์ทางการทูตเพื่อเรียกร้องเอกราชทางการศาลกลับคืนมา การปรับปรุงระบบศาล การร่างประมวลกฎหมาย และการนำผู้เชี่ยวชาญด้านกฎหมายจากต่างประเทศเข้ามาช่วยวางระบบ ล้วนมีเป้าหมายเพื่อให้สยามได้รับการ ยอมรับในฐานะรัฐที่มีระบบยุติธรรมสมัยใหม่ การปฏิรูปกฎหมายของสยามในช่วงนี้จึงมีแรงจูงใจทั้งภายในนอก คือการ ปลดเปลื้องภาระจากสิทธิสภาพนอกอาณาเขต และภายใน คือการปรับปรุงระบบกฎหมายเดิมให้สอดคล้องกับรัฐสมัย ใหม่ [11] ผลระยะยาวของการปฏิรูปกฎหมาย คือ การทำให้สยามค่อย ๆ ได้รับการยอมรับมากขึ้นในเวทีระหว่าง ประเทศ และเป็นพื้นฐานสำคัญที่นำไปสู่การยกเลิกสิทธิสภาพนอกอาณาเขตในเวลาต่อมาแม้กระบวนการดังกล่าวจะใช้ เวลายาวนานหลังรัชกาลที่ 5 แต่รากฐานสำคัญได้ถูกวางไว้ในสมัยของพระองค์ การปฏิรูปกฎหมายจึงเป็นทั้งเครื่องมือ รักษาเอกราชและเครื่องมือสร้างรัฐสมัยใหม่ เพราะทำให้รัฐสามารถใช้อำนาจทางกฎหมายเหนือประชากรและดินแดน ของตนได้อย่างเป็นเอกภาพมากขึ้น

5.3 โครงสร้างพื้นฐานและเศรษฐกิจใหม่

การพัฒนาตามแนวทางตะวันตกทำให้เกิดการวางรากฐานด้านโครงสร้างพื้นฐานและเศรษฐกิจสมัยใหม่ การสร้างถนน รถไฟ โทรเลข ไปรษณีย์ ไฟฟ้า น้ำประปา และระบบคมนาคมขนส่ง มิได้มีความหมายเพียงการยกระดับ ความสะดวกสบายของประชาชนเท่านั้น แต่ยังเป็นเครื่องมือของรัฐในการเชื่อมศูนย์กลางอำนาจที่กรุงเทพฯ เข้ากับหัว เมืองต่าง ๆ อย่างแน่นแฟ้นมากขึ้น รถไฟ และโทรเลขทำให้การส่งการจากส่วนกลาง การเคลื่อนย้ายกำลังคน การ ควบคุมหัวเมือง และการติดต่อทางเศรษฐกิจเป็นไปอย่างรวดเร็วกว่าเดิม การพัฒนาด้านสาธารณูปโภคจึงเป็นทั้ง เครื่องมือทางเศรษฐกิจ และเครื่องมือทางการเมืองที่ทำให้รัฐสมัยใหม่สามารถควบคุมพื้นที่ได้อย่างมีประสิทธิภาพ ในทางเศรษฐกิจ โครงสร้างพื้นฐานเหล่านี้ช่วยขยายการค้า การผลิต และการเชื่อมต่อกับตลาดโลกมากขึ้น สยาม สามารถส่งสินค้าเกษตร เช่น ข้าว เข้าสู่ระบบเศรษฐกิจโลกได้สะดวกขึ้น ขณะเดียวกันก็ทำให้เศรษฐกิจภายในประเทศ ถูกผูกโยงกับระบบทุนนิยมโลกมากขึ้น [12] ผลที่ตามมา คือ สยามมีรายได้เพิ่มขึ้นและสามารถใช้ทรัพยากรเพื่อ ขับเคลื่อนการปฏิรูปประเทศ แต่ในอีกด้านหนึ่ง การพัฒนาแบบดังกล่าวก็ทำให้เศรษฐกิจไทยพึ่งพาตลาดภายนอกมาก ขึ้น และทำให้พื้นที่ที่เชื่อมต่อกับโครงสร้างพื้นฐาน โดยเฉพาะกรุงเทพฯ และหัวเมืองเศรษฐกิจ ได้รับประโยชน์มากกว่า พื้นที่ห่างไกล ความทันสมัยจึงเกิดขึ้นอย่างไม่เท่าเทียม และกลายเป็นรากฐานของความเหลื่อมล้ำระหว่างเมืองกับชนบท ในเวลาต่อมา

5.4 ชนชั้นนำราชการและปัญญาชนใหม่

การพัฒนาประเทศตามแนวทางตะวันตกนำไปสู่การสร้างชนชั้นนำราชการและปัญญาชนสมัยใหม่ การส่งพระราชโอรส เจ้านาย และนักเรียนทุนไปศึกษาต่อในต่างประเทศ รวมถึงการนำความรู้จากยุโรปมาปรับใช้ในสยาม ทำให้เกิดกลุ่มบุคคลที่มีความรู้ด้านการปกครอง กฎหมาย การทหาร การแพทย์ วิศวกรรม และการบริหารราชการสมัยใหม่ กลุ่มบุคคลเหล่านี้กลายเป็นกำลังสำคัญในการขับเคลื่อนการปฏิรูปประเทศ และมีบทบาทสำคัญในการสร้างระบบราชการสมัยใหม่ของสยาม การเสด็จประพาสยุโรปครั้งที่ 2 ซึ่งปรากฏร่องรอยผ่านพระราชนิพนธ์เรื่อง ไกลบ้าน ยังสะท้อนพระราชวิสัยทัศน์แบบสังเกตุ เปรียบเทียบ และคัดเลือกแบบอย่างจากตะวันตกเพื่อนำมาปรับใช้กับสยาม โดยมีใช้การลอกเลียนแบบทั้งหมด แต่เป็นการเลือกสิ่งที่เหมาะสมต่อบริบทของประเทศ [8] ผลระยะยาวของการสร้างชนชั้นนำสมัยใหม่ คือ การทำให้ระบบราชการกลายเป็นกลไกหลักของการพัฒนาประเทศ ข้าราชการที่ได้รับการศึกษาแบบตะวันตกมีบทบาทในการกำหนดนโยบายการบริหารงาน และการสร้างความรู้แบบใหม่ในสังคมไทย อย่างไรก็ตาม กระบวนการนี้ก็ทำให้ความรู้ และอำนาจกระจุกตัวอยู่ในกลุ่มชนชั้นนำ และระบบราชการมากกว่าประชาชนทั่วไป กล่าวอีกนัยหนึ่ง การสร้างรัฐสมัยใหม่ในสยามเป็นกระบวนการที่ขับเคลื่อนจากบนลงล่าง โดยมีราชสำนัก และราชการเป็นศูนย์กลาง มิใช่การมีส่วนร่วมจากประชาชนในความหมายแบบประชาธิปไตยสมัยใหม่

5.5 ภาพลักษณ์ของสยามในเวทีโลกใหม่

การพัฒนาตามแบบตะวันตกส่งผลต่อการสร้างภาพลักษณ์ของสยามในเวทีโลก การเสด็จประพาสยุโรปเพื่อพบปะผู้นำมหาอำนาจ และการนำเสนอภาพของพระมหากษัตริย์สยามในฐานะผู้นำที่มีวิสัยทัศน์สมัยใหม่ มีส่วนสำคัญในการเปลี่ยนมุมมองของชาติตะวันตกที่มีต่อสยาม จากเดิมที่มองว่าเป็นรัฐตะวันออกที่ล้าหลัง มาเป็นรัฐที่กำลังพัฒนาและสามารถปกครองตนเองได้ การสร้างภาพลักษณ์ดังกล่าวมีความสำคัญมากในยุคจักรวรรดินิยม เพราะ “ความศิวิไลซ์” ถูกใช้เป็นเกณฑ์ในการจัดลำดับรัฐในระบบความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ หากรัฐใดถูกมองว่าไม่มีความเจริญเพียงพอ ย่อมเสี่ยงต่อการถูกแทรกแซงหรือยึดครองโดยมหาอำนาจตะวันตก [10] ดังนั้น การพัฒนาตามแบบตะวันตกจึงมิใช่เพียงการปรับปรุงภายในประเทศ แต่เป็นการสื่อสารกับโลกภายนอกว่าสยามเป็นรัฐที่มีอารยธรรมและสมควรได้รับการเคารพในฐานะรัฐเอกราช

5.6 วัฒนธรรมและวิถีชีวิตใหม่

การพัฒนาตามแบบตะวันตกมีผลต่อการเปลี่ยนแปลงด้านสังคม วัฒนธรรม และวิถีชีวิตของชนชั้นนำสยาม การรับแบบแผนตะวันตกในด้านการแต่งกาย สถาปัตยกรรม ผังเมือง การศึกษา การแพทย์ และระเบียบราชการ ทำให้เกิดวัฒนธรรมสมัยใหม่ในหมู่ชนชั้นนำและตัวเมืองหลวงอย่างกรุงเทพฯ กล่าวคือ พระราชวัง อาคารราชการ ถนนราชดำเนิน พระที่นั่งอนันตสมาคม ตลอดจนรูปแบบพิธีการ และการบริหารราชการ ล้วนสะท้อนความพยายามของสยามในการแสดงความเป็นรัฐสมัยใหม่ผ่านสัญลักษณ์ทางวัตถุ และวัฒนธรรม การสร้างพื้นที่เมืองแบบใหม่ในกรุงเทพฯ จึงมิได้เป็นเพียงการพัฒนาเมือง แต่เป็นการสร้างความศิวิไลซ์เพื่อให้ทั้งคนในประเทศ และชาวต่างประเทศเห็นถึงความเปลี่ยนแปลงของสยาม อย่างไรก็ตาม ความทันสมัยดังกล่าวไม่ได้กระจายตัวอย่างทั่วถึงทุกพื้นที่ ดังนั้น ความเป็นตะวันตกจำนวนมากปรากฏชัดเพียงแคในราชสำนัก ชนชั้นนำ และเมืองหลวง มากกว่าชีวิตของประชาชนทั่วไปในชนบท ส่งผลให้เกิดช่องว่างระหว่าง “รัฐสมัยใหม่” กับ “สังคมส่วนใหญ่” ที่ยังล้าสมัย [13] กล่าวคือ รัฐมีระบบราชการ กฎหมาย และโครงสร้างพื้นฐานที่ทันสมัยขึ้น แต่ประชาชนจำนวนมากยังคงดำรงชีวิตอยู่ในระบบเศรษฐกิจและสังคมแบบดั้งเดิม การพัฒนาตามแนวทางรัฐตะวันตกจึงมีลักษณะเป็นความทันสมัยที่ไม่สม่ำเสมอ และก่อให้เกิดความเหลื่อมล้ำทางพื้นที่และชนชั้นในระยะยาว

5.7 เกราชระยะยาวภายใต้เงื่อนไขใหม่

การพัฒนาประเทศในสมัยรัชกาลที่ 5 ทำให้สยามสามารถรักษาเอกราชไว้ได้ภายใต้เงื่อนไขของจักรวรรดินิยม แต่การรักษาเอกราชดังกล่าวมิได้หมายความว่าสยามเป็นอิสระจากอิทธิพลตะวันตกโดยสมบูรณ์ ตรงกันข้ามสยาม

จำเป็นต้องปรับตัวตามมาตรฐานของตะวันตกในหลายด้าน ทั้งกฎหมาย การปกครอง เศรษฐกิจ การศึกษา และ ภาพลักษณ์ระหว่างประเทศ การพัฒนาตามแนวทางตะวันตกจึงเป็นยุทธศาสตร์ของการ “ยอมเปลี่ยนเพื่อรักษาเอกราช” กล่าวคือ สยามมิได้ต่อต้านจักรวรรดินิยมด้วยกำลังทหารเป็นหลัก แต่ใช้การปฏิรูป การทูต และการสร้างความชอบธรรมแบบรัฐสมัยใหม่เป็นเครื่องมือต่อรองกับมหาอำนาจ

ผลระยะยาวของการพัฒนาประเทศตามแนวทางรัฐตะวันตกในสมัยรัชกาลที่ 5 คือ การวางรากฐานของประเทศไทยสมัยใหม่ในหลายมิติ ได้แก่ รัฐราชการรวมศูนย์ ระบบกฎหมายสมัยใหม่ โครงสร้างพื้นฐาน ระบบเศรษฐกิจที่เชื่อมโยงกับตลาดโลก ขนชั้นนาราชการสมัยใหม่ และภาพลักษณ์ของสยามในฐานะรัฐเอกราชที่มีอารยธรรม อย่างไรก็ตาม การพัฒนาดังกล่าวย่อมมีต้นทุนที่ต้องแลกหรือมีสิ่งที่ต้องยอมเสีย ได้แก่ การลดบทบาทของอำนาจท้องถิ่น การรวมศูนย์อำนาจไว้ที่ส่วนกลาง ความเหลื่อมล้ำระหว่างเมืองกับชนบท และการทำให้ความทันสมัยถูกกำหนดจากมุมมองของรัฐ และชนชั้นนำมากกว่าประชาชนทั่วไป ดังนั้น การเสด็จประพาสยุโรปและการพัฒนาตามแนวทางตะวันตกในสมัยรัชกาลที่ 5 จึงควรถูกเข้าใจในฐานะยุทธศาสตร์ที่มีทั้งความสำเร็จและข้อจำกัด กล่าวคือ เป็นยุทธศาสตร์ที่ช่วยให้สยามรอดพ้นจากการตกเป็นอาณานิคมโดยตรง แต่ขณะเดียวกันก็ได้สร้างรูปแบบรัฐรวมศูนย์และโครงสร้างความเหลื่อมล้ำบางประการที่ส่งผลกระทบต่อสังคมไทยในระยะยาว

6. ข้อถกเถียงทางวิชาการร่วมสมัย

นักวิชาการร่วมสมัยจำนวนหนึ่งตั้งข้อสังเกตว่า แม้การปฏิรูปสมัยรัชกาลที่ 5 จะช่วยรักษาเอกราชของสยาม แต่ก็ยังเป็นจุดเริ่มต้นของ รัฐราชการรวมศูนย์ ซึ่งส่งผลกระทบต่อวัฒนธรรมทางการเมืองไทยในระยะยาว โดยเฉพาะความเข้มแข็งของระบบราชการเมื่อเทียบกับการมีส่วนร่วมของประชาชน

7. บทสรุป

การเสด็จประพาสยุโรปของรัชกาลที่ 5 ในฐานะยุทธศาสตร์ทางการเมือง และการทูตที่มีความซับซ้อน และมีนัยสำคัญเชิงประวัติศาสตร์อย่างลึกซึ้ง ภายใต้บริบทของการแผ่ขยายอำนาจจักรวรรดินิยมตะวันตกในคริสต์ศตวรรษที่ 19 ซึ่งประเทศต่าง ๆ ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ต้องสูญเสียเอกราชการเสด็จประพาสยุโรปทั้ง 2 ครั้ง ใน พ.ศ. 2440 และ พ.ศ. 2450 มิได้เป็นเพียงการสานสัมพันธ์ไมตรีตามธรรมเนียมทางการทูต หากแต่เป็นยุทธศาสตร์เชิงรุกที่ครอบคลุมหลายมิติ ทั้งการสร้างดุลอำนาจระหว่างมหาอำนาจยุโรป การสร้างภาพลักษณ์ของสยามในฐานะรัฐอารยะที่มีศักยภาพปกครองตนเอง การเจรจาลดทอนสิทธิสภาพนอกอาณาเขต ตลอดจนการศึกษาค้นคว้าความรู้ด้านการปกครอง กฎหมาย เทคโนโลยี และสาธารณสุขโลก เพื่อนำมาปรับประยุกต์ใช้ในการปฏิรูปสยามอย่างเป็นระบบ

ผลระยะยาวของยุทธศาสตร์ดังกล่าว ปรากฏชัดในการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างรัฐสยามอย่างรอบด้าน ทั้งการสถาปนาระบบราชการรวมศูนย์สมัยใหม่ผ่านการจัดตั้งกระทรวงและระบบมณฑลเทศาภิบาล การปฏิรูปกฎหมายและกระบวนการยุติธรรมเพื่อเรียกคืนอธิปไตยทางการศาล การพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานที่เชื่อมศูนย์กลางอำนาจเข้ากับหัวเมืองต่าง ๆ รวมถึงการสร้างชนชั้นนาราชการสมัยใหม่ที่ได้รับการศึกษาแบบตะวันตก อย่างไรก็ตาม ผลระยะยาวยังสะท้อนให้เห็นถึงข้อจำกัดของการพัฒนา กล่าวคือ ความทันสมัยที่เกิดขึ้นมีลักษณะกระจุกตัวอยู่เฉพาะในราชสำนักและชนชั้นนำ ขณะที่ประชาชนส่วนใหญ่ในชนบทยังดำรงชีวิตในระบบเดิม จึงก่อให้เกิดรากฐานของความเหลื่อมล้ำระหว่างเมืองกับชนบทในระยะยาว กระนั้น การเสด็จประพาสยุโรปในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวยังคงนับเป็นหนึ่งในยุทธศาสตร์ที่ชาญฉลาดที่สุดในประวัติศาสตร์การต่างประเทศไทย ด้วยสามารถรักษาเอกราชของชาติไว้ได้ท่ามกลางแรงกดดันอันรุนแรงของจักรวรรดินิยมตะวันตก

8. References

- [1] Thongchai Winichakul. (2004). *Siam and the Process of Modern State Formation during the Reign of King Rama V* (Doctoral dissertation). Chulalongkorn University. (In Thai)
- [2] Wannaporn Pongpheng. (2004). *Imagery Language in “Klai Ban,” a Literary Work by King Chulalongkorn* (Master’s thesis). Chulalongkorn University. (In Thai)
- [3] Sunait Chutintaranond. (2011). *Western Imperialism and Southeast Asia*. Bangkok: Thammasat University Press. (In Thai)
- [4] Sunait Chutintaranond. (2011). *History of Southeast Asia*. Bangkok: Chulalongkorn University Press. (In Thai)
- [5] Nakharin Mektrairat. (2010). *Thai Politics during the Reign of King Rama V*. Bangkok: Thammasat University Press. (In Thai)
- [6] Thongchai Winichakul. (2001). *Siam Mapped: A History of the Geo-Body of a Nation*. Bangkok: Kobfai Publishing. (In Thai)
- [7] Charnvit Kasetsiri. (2009). *Siam and Europe during the Reign of King Rama V*. Bangkok: Foundation for the Promotion of Social Sciences and Humanities Textbooks Project. (In Thai)
- [8] King Chulalongkorn. (1962). *Chronicle of the European tour*, R.S. 116. Phra Nakhon: Khlang Witthaya. (In Thai)
- [9] King Chulalongkorn. (1954). *Klai Ban* (Vols. 1–2). Phra Nakhon: Kurusapha Printing House. (In Thai)
- [10] Kovit Wongsurawat. (2017). *Administrative Reforms during the Reign of King Chulalongkorn: Experiences from Singapore, Java, and India, 1870–1872*. *Journal of Governance, Kalasin University*, 6(1), 1–30. (In Thai)
- [11] Hong Lysa. H. (2003). Extraterritoriality in Bangkok in the Reign of King Chulalongkorn, 1868–1910: The Cacophonies of Semi-Colonial Cosmopolitanism. *Itinerario*, 27(2), 125-146.
- [12] Damrong Rajanubhab Institute. (2011). *King Chulalongkorn (Rama V): The Business-Minded Monarch*. Bangkok: Office of the Permanent Secretary, Ministry of Interior. (In Thai)
- [13] Sunan Chaimel. (1981). *Economic and Social Conditions during the Reign of King Mongkut* (Master’s thesis in Education). Srinakharinwirot University. (In Thai)